

Ἡ θέσις τοῦ Λωκκίου ἐν τῇ γνωσιολογίᾳ.—Ἡ ἐπισκόπησις τῶν μεθοδολογικῶν θεωριῶν καὶ τῆς ὅλης φιλοσοφίας τοῦ Λωκκίου μαρτυροῦσι τὴν σπουδὴν αὐτοῦ, ὅπως συναρμόση καὶ διαλλάξη τὴν ἐμπειρικὴν ἄποψιν τοῦ Βάκωνος πρὸς τὴν ὀρθολογικὴν αὐστηρότητα τοῦ Καρτεσίου. Μετ' ἐκείνου μὲν ὀρμαῖται ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ δεικνύει τὴν αὐτὴν χορηγεῖ εἰς τὴν γνῶσιν· παρατηρεῖ ὅτι ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις παρέχει τὴν ὕλην τῶν παραστάσεων καὶ τῆς ὅλης γνωστικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ¹. Μετὰ δὲ τούτου (τοῦ Καρτεσίου) παραδέχεται τὸ δυνατόν τῆς ὑπάρξεως γνώσεων, αἵτινες ἔχουσι κῦρος ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας². Δὲν εἶναι δηλαδὴ ὁ φιλόσοφος οὔτε μόνον ἐμπειρικὸς οὔτε μόνον ὀρθολογικός, ἀλλ' ἐν μέρει ἀμφοτέρω· ὡς ἐμπειρικὸς παραδέχεται ὅτι αἱ στοιχειώδεις παραστάσεις κατάγονται ἐκ τῆς παρατηρήσεως, τῆς κατ' αἴσθησιν ἀντιλήψεως· ὡς ὀρθολογικός δὲ γνωματεύει ὅτι ἡ ἐνιαία καὶ ἀλληλουχουμένη εἰκὼν τοῦ κόσμου γεννᾶται ἡμῖν διὰ τῆς αὐθορμήτου συνθέσεως, ἣν ποιεῖται ὁ νοῦς ἐπεξεργαζόμενος τὴν δεδομένην ὕλην τῶν παραστάσεων³.

Ἐμπειρικὴ ἄποψις καὶ ὀρθολογικὴ θεωρία διασταυροῦνται καὶ διασταυρούμεναι καταλήγουσιν εἰς σκέψιν τινὰ καὶ εἰς « ὑποκει-

1. Ὁ Λώκκιος ἐπεζήτησε διὰ μεθοδολογικῶν ἐρευνῶν νὰ αἰτιολογήσῃ καὶ ἀποδείξῃ τὴν ἐμπειρικὴν τῆς ὅλης ἡμῶν γνώσεως ἀρχὴν, ἣν ὁ Βάκων ἀπλῶς προὔπεθετο.

2. Ὁ Ἄγγλος φιλόσοφος ἀρνεῖται μὲν ὅτι ἡ γνῶσις ἔχει στοιχεῖα ἄλλως ἢ διὰ τῆς αἰσθήσεως προσγιγνώμενα, ἰσχυρίζεται δ' ὅμως ὅτι ἐκείνη χωρεῖ καὶ πέραν τῶν αἰσθητῶν.

3. Δεικνύει ὅτι τὸ ὄργανον τῆς ἐπιστήμης εἶναι ὁ νοῦς καὶ τὸ πεδῖον τῆς γνώσεως εὐρύτερον τῆς ἐμπειρίας· τοῦτο δὲ τὸ ὄργανον τῆς ἐπιστήμης καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ μορφή αὐτῆς ὀφείλουσι τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἰς τὰς αἰσθήσεις. Οὕτω πως τέμνει μέσην ὁδὸν μεταξὺ ὀρθολογισμοῦ καὶ ἐμπειριοκρατίας· εἶναι δὲ δύσκολον νὰ εἴπη τις, ἂν προσεγγίζει μᾶλλον πρὸς τὸν Βάκωνα ἢ πρὸς τὸν Καρτέσιον. Ὅπως δὲ ποτε συγκεράσας ἐμπειρίαν καὶ ὀρθολογισμὸν καὶ συναρμόσας τὴν θεωρίαν πρὸς τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς προσήνεγκεν ὁ Λώκκιος εἰς τὴν διανόησιν τῶν χρόνων ἐκείνων ἐκπρεπῆ ὑπηρεσίαν.

μενισμόν »· εἰς σκέψιν μὲν, διότι ἀμφιβάλλει ὁ φιλόσοφος περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς γνώσεως τῶν οὐσιῶν¹. εἰς « ὑποκειμενισμόν » δέ, διότι δεικνύει ὅτι ἡ τοῦ κόσμου εἰκὼν εἶναι ἀπότοκον τῆς συνθετικῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ ἡμῶν². Ὅτι ἐνταῦθα συνάπτει διάφορα στοιχεῖα, εἶναι εὐνόητον. Πρὸς δ' ἔτι ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ἔννοια τῆς αἰτιώδους σχέσεως σχηματίζεται διὰ τῆς κατ' αἴσθησιν ἐμπειρίας καὶ ὅτι τὸ κῦρος τῆς σχέσεως ταύτης βεβαιοῦται δι' ἐνοράσεως, γίνεται φανερόν ὅτι ἐξαγγέλλει καὶ χρησιμοποιοεῖ τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος ἀπροκαλύπτως καὶ φυσικῶς³ καὶ ὅτι κατὰ τοῦτο εἶναι δογματικός. Ὅλως δὲ παραδεχόμενος σχέσεις παραστάσεων καὶ ἀναφοράς, αἵτινες ἔχουσι κῦρος καθολικὸν καὶ ἀναλλοίωτον, προσεγγίζει πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἰδεολογίαν. Ἀπαιτῶν δὲ πάλιν ψυχολογικὰς διασαφήσεις καὶ γνωσιολογικὰς αἰτιολογίας καὶ ἀποδείξεις φαίνεται πως τρεπόμενος πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς κριτικῆς φιλοσοφίας.

Ἡ θ ι κ ῆ.—Τὸ κέντρον τοῦ βάρους τοῦ προκειμένου φιλοσοφήματος κεῖται, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, ἐν τοῖς γνωσιολογικοῖς ζητήμασιν⁴, αἱ δὲ ἠθικαὶ ἔννοιαι σποράδην μόνον καὶ ἄνευ ἐπι-

1. Ἐν τῇ σκέψει ὅμως καὶ ἀμφιβολίᾳ ἐπιχειρεῖ μικρὰ τινὰ μόνον βήματα μὴ τολμῶν νὰ ἔλθῃ εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς κρατούσας τάσεις καὶ πεποιθήσεις. Ὅθεν συνομολογεῖ μετὰ τῶν Καρτεσιακῶν ὅτι γινώσκομεν τὴν ἡμετέραν ψυχὴν δι' ἀμέσου ἐποπτείας, ἐγκρίνει τὰς περὶ ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ ἀποδείξεις καὶ καταφεύγει εἰς τὴν ἐνάργειαν τῆς αἰσθήσεως πρὸς βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως ἐξωτερικοῦ κόσμου.

2. Ἀφοῦ αἱ μὲν ἀπλαῖ παραστάσεις εἶναι κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν (ἐν μεγάλῃ τοῦλάχιστον μοίρᾳ) ὑποκειμενικαί, αἱ δὲ σύνθετοι παραστάσεις, ὡς καὶ ἡ ἔνωσις αὐτῶν ἢ ὁ χωρισμός, ὡσαύτως ὑποκειμενικαί (προῖδν τῆς ἐνεργείας τοῦ νοῦ), ἔπεται ὅτι ἡ ἐκ τοιούτων στοιχείων καὶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον προκύπτουσα γνῶσις ἔχει χαρακτῆρα ὑποκειμενικόν.

3. Τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος χρησιμοποιοεῖ, ἵνα ἐκ τῶν ἀπλῶν παραστάσεων συναγάγῃ τὴν ὑπαρξιν τῶν διεγειρόντων αὐτὰς πραγμάτων· χρησιμοποιοεῖ δὲ πάλιν ἐκείνην, ἵνα ἀποδείξῃ τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ.

4. Ἡ περὶ γνώσεως θεωρία τοῦ Λωκκίου ἐμφαίνει τὴν ἐπίδρασιν τῆς τε ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας τοῦ Βάκωνος καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου γενομένης ζητήσεως τῆς ἀρχῆς τῶν παραστάσεων.

στημονικῆς ἀλληλουχίας, καιροῦ παρατυχόντος, ἐξετάζονται. Κύριος τῆς ἠθικῆς σκοπὸς τίθεται ἢ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία, ποριζομένη ἐκ τῆς συμφωνίας τῶν πράξεων πρὸς τὰς θείας ἐντολὰς καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐπιταγὰς. Ὑποδεικνύεται δηλαδὴ ὅτι αἱ κατὰ φύσιν ἐπιθυμίαι καὶ ὄρμαι πρέπει νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς ἀνωτέραν τινὰ ἐπιτακτικὴν βούλησιν, ὅτι ἄρα ἡ ἠθικὴ ἐπερείδεται ἐπὶ τῆς αὐθεντίας.

Ἐκ τῆς πρὸς εὐδαιμονίαν φυσικῆς ὁρμῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐκπηγάζει ὁ νόμος ὁ καθορίζων τοὺς ὄρους, ἐφ' οἷς εἶναι ἐφικτὴ ἡ ἡμετέρα εὐτυχία ὁμοῦ μετὰ τῆς τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Ὁ διὰ τοῦ νοῦ ἀνευρισχόμενος νόμος ὁ συνοψιζόμενος ἐν τῷ γνωστῷ παραγγέλματι « ὁ σὺ μισεῖς, ἐτέρῳ μὴ ποιήσης », πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς θέλημα τοῦ θεοῦ, ἵνα προσλάβῃ κῦρος καὶ αὐθεντίαν. Ἄγων δὲ ὁ φιλόσοφος τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀποκαλύψεως εἰς σχέσιν πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ νοῦ, ἢ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, διατηρῶν τὴν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν πίστιν καὶ συναρμόζων αὐτὴν πρὸς τὸν λόγον, καθίσταται θεολόγος τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ ἰδρυτὴς τοῦ θρησκευτικοῦ ὀρθολογισμοῦ¹, τοῦ συντελέσαντος εἰς τὴν δημοκρατικὴν κίνησιν². Ἡ θεία ἀποκάλυψις κατὰ τοῦτον ἐξήγγειλε καὶ δύναται νὰ ἐξαγγέλλῃ μόνον τοιοῦτους νόμους, οἵτινες συμφωνοῦσι πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ δοθέντα τοῖς ἀνθρώποις νοῦν. Ἐπιδιώκεται λοιπὸν συναρμογὴ καὶ συμφωνία τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων πρὸς τὴν κατὰ νοῦν γνῶσιν, ἣτις διαλλαγὴ ἠὺνοήθη περαιτέρω ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ὀπαδῶν τῆς φυσικῆς θρησκείας.

Π ο λ ι τ ι κ ῆ.—Ἐν τῇ πολιτικῇ παρῆλθεν εἰς τὸ μέσον ὁ Λώκκιος θερμὸς προστάτης τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος καὶ κατέστη ὁ πρόδρομος τοῦ Montesquieu³. ἤξιωσε τὸν χωρισμὸν

1. Ἡ θρησκευτικὴ ἀποψις τοῦ Λωκκίου ἐπέδρασεν ἐπὶ τοὺς μεγάλους ἀνδρας τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ μάλιστα ἐπὶ τὸν Βολταῖρον καὶ Φρειδερίκον τὸν δεύτερον.

2. Ὁ φιλόσοφος εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν μάλιστα τὰς ἀνάγκας τῶν ἀπαιδύτων καὶ τῶν διανοητικῶς ὑστερούντων· διὸ καὶ ἤθελε τὸν χριστιανισμὸν νοητὸν καὶ προσιτὸν εἰς τοὺς πολλούς.

3. Οὐχὶ ὀρθῶς ἐκλαμβάνεται ὑπὸ πολλῶν ὁ Montesquieu ὡς ὁ κύριος

τῆς νομοθετικῆς ἀπὸ τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας καὶ ἐκήρυξε τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς πολιτείας¹ προεξαγγέλλων τὴν ἀμερικανικὴν ἀρχὴν « ἐλευθέρα ἐκκλησία ἐν ἐλευθέρᾳ πολιτεία ». Ἐθεμελίωσεν καὶ αὐτὸς (ὡς καὶ ὁ Ὁββέσιος) τὴν πολιτείαν ἐπὶ συμβολαίου, καθ' ὃ πάντες οἱ πολῖται μετεβίβασαν τὰ ἑαυτῶν δίκαια εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἡξίου ὅπως αὕτη ἀσκῆται κατὰ τὴν βούλησιν καὶ πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ κυριάρχου λαοῦ.

Διευτύπωσε θεμελιώδεις ἀρχὰς περὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ κατὰ τρόπον ὀριστικόν καὶ σπουδαῖον εἰς τὴν περὶ δικαίου καὶ πολιτείας θεωρίαν· ἐγένετο ὁ διδάσκαλος τῶν ὑπερμάχων τῆς ἐλευθερίας τοῦ λαοῦ καὶ ὁ πρόδρομος τῆς ἐν Β. Ἀμερικῇ καὶ Γαλλίᾳ ἐπαναστάσεως. Ἀπλῶς δ' εἶπεῖν οἱ συνταγματικοὶ τῶν νεωτέρων πολιτειῶν θεσμοὶ στηρίζονται κατ' οὐσίαν ἐπὶ τῶν θεωριῶν τοῦ Λωκίου².

Παιδαγωγική.—Τὰ παιδαγωγικὰ τοῦ φιλοσόφου διδάγματα στεροῦνται μὲν συστηματικῆς ἐκθέσεως, ἀλλ' ἐγένοντο σπουδαιότατα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀγωγῆς καὶ διεδόθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ῥουσσώ, δι' οὗ τῶν συγγραμμάτων κατ' ἐξοχὴν ἐγνώσθησαν. Βάσις ὑπόκειται τούτοις ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθέρας ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐκάστου ἰδιοτήτων· ἀπαιτεῖται ἡ διέγερσις τῆς αὐτενεργείας καὶ ἡ διάπλασις αὐτοτελοῦς χαρακτῆρος, ἡ ἐποπτικὴ μορφή τῆς διδασκαλίας καὶ ἡ ἐλευθέρα

ἀντιπρόσωπος τοῦ συνταγματικοῦ δικαίου· διότι οὗτος ἐπ' ἀληθείας ἀναπαρέστησεν εὐστόχως μόνον ὅσα εἶχεν ἤδη διδάξει ὁ Λώκκιος ἐν ταῖς « Δυσὶ πραγματεῖαις περὶ κυβερνήσεως ». Ὡσπερ ἐν Ἀγγλίᾳ ἀνεκηρύχθη τὸ πρῶτον ἡ συνταγματικὴ μοναρχία, οὕτως ἐκεῖ καὶ διευτυπώθη πρώτη ἡ περὶ συνταγματικοῦ δικαίου θεωρία.

1. Ἡ συγχώνευσις τῆς πολιτικῆς μετὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς εἶναι, ὡς γνωστόν, οὐσιῶδες γνῶρισμα τοῦ μέσου αἰῶνος.

2. Ὅπισθεν τῶν συνταγματικῶν θεωριῶν ἐκρύπτετο τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα· διότι παράγων ὁ Λώκκιος τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἐκ τῆς ἐργασίας ἤγειρεν ἀνεπιγνώστως ζήτημα, ὅπερ ἐμελλε ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις νὰ ἀναφανῆ σπουδαιότατον.

σωματική άσκησις, έτι δ' εξαίρονται αί άτομικαί διαφοραί και άλλα τοιαῦτα, άτινα ή τοῦ 18ου αιώνος παιδαγωγική άσμένως ένεκρινε και ευρύτερον ανέπτυξε. Τοιουτοτρόπως ό φιλόσοφος προέστη τής διανοητικής ένεργείας τών έαυτοῦ χρόνων και κατέστη όδηγός τών τάσεων, άτινες εκράτησαν και έν τῷ έπομένῳ αιώνι. Διά τής νηφαλίου νοήσεως, τής φευγούσης τās άκρας μονομερείας, και τής σαφοῦς τών θεωριῶν εξαγγελίας έγένετο ό αντιπροσωπευτικός τύπος τής διαφωτιστικῆς περιόδου, ό καθηγεμών τοῦ άγγλικοῦ διαφωτισμοῦ. Δέν επέδρασε δέ μόνον, ως θά ίδωμεν, επί τούς όμοεθνεῖς, αλλά και επί τούς άλλοδαπούς, μάλιστα δέ τούς έν Γερμανία¹ και Γαλλία² φιλοσοφοῦντας.

1. Έν Γερμανία τὸ Δοκίμιον τοῦ Λωκίου εκίνησε μὲν τὴν προσοχὴν και τὸν έλεγχον τοῦ Λειβνιτίου, έπεσπάσατο δέ τὴν εκτίμησιν και τὸν θαυμασμὸν τών εμπειρικῶν φιλοσόφων (μάλιστα τοῦ Beneke). Εἰς τούς θαυμαστάς τοῦ άνδρός άνῆκε και ό Φρειδερίκος ό δεύτερος, όστις έχαρακτήρισε τοῦτον ως τὸν μέγιστον φιλόσοφον τής ανθρωπότητος. Μέχρι δέ τών καθ' ἡμᾶς χρόνων χρησιμοποιοῦνται ὑπὸ πολλῶν τὰ έργα τοῦ Λωκίου, ως και τὰ τοῦ Καρτεσίου, ως εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν.

2. Έν Γαλλία οἱ φιλόσοφοι τοῦ διαφωτισμοῦ εξαρτῶνται εκ τοῦ Λωκίου. Ό Βολταῖρος και ό Μοντέσκιος, ό Ρουσσὼ και ό Κονδιλλάκιος ανέπτυξαν και διέδωκαν τὰ διδάγματα εκείνου.

Περὶ τοῦ Λωκίου διέλαβον άλλοι τε και οἱ εξῆς : T a g a r t, Lockes Writings and philosophy, 1855.—H. M a r i o n, J. Locke, sa vie et son oeuvre, 1878. 2α εκδ. 1893.—Th. F o w l e r, Locke, 1880. 2α εκδ. 1892.—G. F e r r a r i, Locke, 1904.—C. B a s t i d e, J. Locke, 1907.—H. O l l i o n, La philosophie générale de J. Locke, 1908.—S. A l e x a n d e r, Locke, 1908.—E d. F e c h t n e r, J. Lockes Gedanken über Erziehung, 2α εκδ., 1908.—J. D i d i e r, J. Lockes, 1911.—A. C a r l i n g, filosofia, di G. Locke, 2 τόμ., 1922.—R e i n i n g e r, R o b, Locke, Berkeley, Hume, 1922.—R. J. A a r o n, J. Locke, 1937.—B. C. T a n i v e l l a, Bacon e Locke, 1947.—A. K l e m m t, Locke, 1952.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Ζῶντος ἔτι τοῦ Λωκίου ἐθεραπεύθη, συμφώνως ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Σκωτίᾳ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία. Ἐγένετο δηλαδὴ ἀπόπειρα ὅπως ἡ ἐμπειρικὴ θεωρία ἐφαρμοσθῆ καὶ ἐπὶ τὴν ἠθικὴν καὶ οὕτως ἡ ἠθικὴ ὅλη συγκροτηθῆ ἐκ μόνων τῶν ἀρχῶν τῆς ἐμπειρίας. Ἐπακολούθημα τῆς τοιαύτης σπουδῆς ἦτο τὸ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀνεκηρύχθη αὐτόνομος καὶ ἀπὸ τῆς θρησκείας ἀνεξάρτητος. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη ὁ Ὁββέσιος ἀποφῆναι τὴν ἠθικὴν ἀνεξάρτητον ἀπὸ τῆς θεολογίας, ἀλλ' ὅμως ὑπέταττεν ἐκείνην εἰς τὴν αὐτοσυντηρησίαν καὶ εἰς τὴν ἐκ ταύτης προκύπτουσαν πολιτικὴν τάξιν. Κατὰ τῆς τελευταίας ταύτης ἐκδοχῆς τῆς ἐπερειδούσης τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς ἰδιωφελείας καὶ τῆς πολιτικῆς συμφωνίας ἀντιτάσσεται ἡ θεωρία ὅτι ὁ ἠθικὸς βίος ἀπορρέει ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐκ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου κλίσεως καὶ προδιαθέσεως, ἥτις εἶναι ὅλως αὐτοτελής καὶ ἀντίκειται ἐξ ἀρχῆς πρὸς τὰς φιλαύτους ὁρμάς¹. Τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος θεωρίαν ἀνέπτυξαν κατὰ διαφόρους τρόπους οἱ ἐξῆς :

1. CUDWORTH

1. Ὀντολογία.—Ὁ Ῥαφαὴλ Cudworth, καθηγητῆς ἐν Κανταουρία (Cambridge) ἐν τῷ κυριωτάτῳ αὐτοῦ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ « τὸ ἀληθὲς νοησιοκρατικὸν σύστημα τοῦ παντός »² συνῆπτε πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Παρακέλσου διανοήματα νέα πλατωνικά. Κατεπολέμει τὴν ὑπὸ τοῦ Ὁββεσίου εὐνοουμένην ἀθεΐαν καὶ ἐφήρμοζεν εἰς τὴν φυσικὴν τὰ τελικὰ αἷτια, παρεδέχετο δέ, ἀκολουθῶς τῇ περὶ ἐντελεχείας θεωρίᾳ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῇ

1. Τοιαύτη θεωρία ἦτο εὐλογον νὰ συναφθῆ πρὸς ψυχολογικὰς ἐρεῦνας θεμελιούσας τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου.

2. The true intellectual system of the universe, 1678. Τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν λατινικὴν, τῷ 1733.

περὶ σπερματικοῦ λόγου διδασκαλία τῶν Στωϊκῶν, μορφωτικὴν (εἰδοποιὸν) δύναμιν, πλαστικὴν ἀρχήν. Τὴν φύσιν δηλαδὴ δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἢ κίνησις τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι καὶ τὴν κίνησιν ποιεῖ πλαστικὴ τις ἀρχή, ἣτις ζωογονεῖ τὴν ὕλην καὶ διαμορφοῖ αὐτὴν κατὰ θεῖον νόμον. Ἡ πλαστικὴ φύσις εἶναι ἡ ὑπηρετικὴ τοῦ θεοῦ δύναμις ἢ πανταχοῦ δρῶσα καὶ τὰ πάντα συνέχουσα.

2. Ἡ θικὴ.— Περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἀπεφαίνετο ὅτι δὲν κατάγονται ἐκ τῆς ἐμπειρίας¹ οὔτε ἐκ τῆς πολιτικῆς νομοθεσίας² οὔτε ἐκ τῆς βουλῆς τοῦ θεοῦ³, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖαι ἰδέαι τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ· εἶναι ἰδέαι εὐρισκόμεναι ἐν τῷ νῷ τοῦ θεοῦ καὶ ἐντυπούμεναι, ὡς καὶ αἱ λογικαὶ ἰδέαι, ἐν τοῖς δημιουργουμένοις πλάσμασιν⁴. Αἱ ἠθικαὶ ἄρα ἰδέαι εἶναι, ὡς καὶ αἱ μαθηματικά, τόσον ἐπιτακτικά καὶ ἀναγκαστικά πρὸς τὸν θεόν, ὅσον καὶ πρὸς ἡμᾶς· αἱ ἠθικαὶ κρίσεις ἐκφράζουσιν ἀπολύτους καὶ αἰωνίας ἀληθείας καὶ εἶναι αὐτόδηλοι, ἀμέσως καὶ κατ' ἐνόρασιν γινωσκόμεναι. Ἀλλ' ἡ φιλοσοφία πρὸς συμπλήρωσιν καὶ τελείωσιν χρήζει τῆς θρησκείας, ὁ πλατωνισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ⁵.

1. Αἱ ἠθικαὶ ἐννοιαὶ ἔχουσι γνωρίσματα τὴν ἀπλότητα, τὴν καθολικότητα καὶ τὴν σταθερότητα, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐμπειρίαν, ἣτις παρέχει μόνον μερικὰ καὶ μεταβλητά.

2. Αἱ πολιτικαὶ διατάξεις εἶναι παροδικαὶ καὶ κατὰ τόπους διάφοροι.

3. Ὁ ἠθικὸς νόμος ὑπάρχει καθ' ἑαυτόν, ἀναγκαῖος καὶ ἀπόλυτος, ἀνεξάρτητος ἄρα ἀπὸ τῶν βουλῶν τοῦ θεοῦ.

4. Ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τι ἀπλῶς δεκτικὸν καὶ παθητικόν, ἀλλ' ἔχει συμφύτους ἐνεργητικὰς ἀρχάς· καλὸν καὶ κακόν, ὡς κατ' ἐνόρασιν κατηγορίαι τοῦ λόγου, παρέχουσι πλεον τι ἢ γνῶσιν καὶ τοσοῦτον κέκτηνται κῦρος, ὥστε νὰ κινῶσι καθ' ὠρισμένον τρόπον τὴν βούλησιν.

5. Ταῦτα πάντα ἐκτίθενται ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ χαρακτηριστικῶς ἐπιγραφομένῳ « Πραγματεία περὶ τῆς αἰωνίας καὶ ἀναλλοιώτου ἠθικῆς » (Treatise concerning eternal and immutable morality, 1731).

Περὶ τοῦ Cudworth διέλαβον ἄλλοι τε καὶ ὁ J. B e y e r, R. Cudworth, 1935 καὶ ὁ C. A s p e l i n, R. Cudworth Interpretation of Greek Philosophy, 1943.

2. CUMBERLAND

Ὁ Ριχάρδος Κουμπερλάνδος (Rich. Cumberland) (1631 — 1718) ἐν Κανταουρία ἐκπαιδευθεὶς καὶ ὕστερον γενόμενος ἐπίσκοπος, ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ « Φιλοσοφικαὶ ἔρευναι περὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως »¹ ἀντιμάχεται πρὸς τὸν Ὁββέσιον καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ἀρχέγονος καὶ φυσικὴ τῆς ἀνθρωπότητος κατάστασις δὲν εἶναι ὁ πόλεμος πάντων κατὰ πάντων, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐναντίου ἢ εἰρήνη. Διότι ὡς ἀντίρροποι πρὸς τὰς φιλαύτους κλίσεις ἐνυπάρχουσιν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει αἱ φιλάλληλοι καὶ συμπαθητικαί, ἐξ ὧν ἀντιθέτων ὁρμῶν πρέπει νὰ νοηθῇ ἡ ὅλη τοῦ ἠθικοῦ βίου σύστασις. Τὸ κοινὸν ἀγαθὸν εἶναι ὁ ὑπέρτατος νόμος (commune bonum summa lex)² καὶ συνάπτεται πρὸς τὸ ἴδιον ἡμῶν συμφέρον, ὅπερ ἐμπεριέχεται ἐν ἐκείνῳ³. Προάγοντες λοιπὸν τὸ κοινὸν εἰς πάντας ἀγαθὸν προάγομεν καὶ τὸ ἴδιον, ἀφοῦ τοῦτο ἤρτηται ἐξ ἐκείνου, ὅπως ἐκ τῆς ὑγείας τοῦ ὅλου σώματος ἤρτηται ἢ εὐεξία ἐκάστου μέλους· « ἡ εὐδαιμονία ἐκάστου ἀνθρώπου πηγάζει ἐκ τῆς βελτίστης καταστάσεως τοῦ ὅλου συστήματος, ὡς ἡ θρέψις ἐκάστου μέλους ζώου τινὸς ἤρτηται ἐκ τῆς θρέψεως τοῦ ὅλου ὄγκου τοῦ αἵματος τοῦ διὰ παντὸς τοῦ ὀργανισμοῦ διακεχυμένου ». Ἀφοῦ δὲ τὸ κοινὸν ἀγαθὸν εἶναι τὸ τέλος, ἔπεται

1. De legibus naturae disputatio philosophica, 1672. Μετεφράσθη εἰς τὴν Ἀγγλικὴν ὑπὸ Ἰω. Maxwell, 1727, καὶ εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπὸ τοῦ Barbeyrac, 1744.

2. « Ἡ ὡς οἶόν τε μεγίστη εὐνοια παντὸς λογικοῦ ὄντος πρὸς πάντα τὰ λοιπὰ ἀποτελεῖ τὴν εὐδαιμονεστάτην κατάστασιν ἐκάστου καὶ πάντων, καθ' ὅσον ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ἰδίας αὐτῶν δυνάμεως, καὶ ἀπαιτεῖται κατ' ἀνάγκην πρὸς εὐδαιμονίαν αὐτῶν· ὥστε τὸ κοινὸν ἀγαθὸν θὰ εἶναι ὁ ὑπέρτατος νόμος.

3. Ὁ ὑπέρτατος βαθμὸς τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους συμπαθείας γεννᾷ τὴν εὐτυχίαν τοῦ συνόλου καὶ τῶν καθ' ἕκαστον, « τὸ νὰ πειρώμεθα παντὶ σθένει νὰ προάγωμεν τὸ κοινὸν ἀγαθὸν τοῦ ὅλου συστήματος τῶν λογικῶν ὄντων συντελεῖ, ὅσον τὸ ἐφ' ἡμῖν, εἰς τὸ ἀγαθὸν ἐκάστου· διότι ἐν τῷ κοινῷ ἀγαθῷ περιέχεται ἢ τε ἡμετέρα εὐδαιμονία καὶ ἢ τοῦ μέρους ἐκάστου. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἐναντίων πράξεων ἐναντία προέρχονται ἀποτελέσματα καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἢ ἡμετέρα καὶ ἢ τῶν ἄλλων δυστυχία ».

ὅτι αἱ καλαὶ πράξεις « καθὸ πορευόμεναι τὴν πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο συντομωτάτην ὁδόν, καλοῦνται « δίκαιαι » (right) διὰ τὴν φυσικὴν ὁμοιότητα αὐτῶν πρὸς τὴν εὐθειαν (right) γραμμὴν, ἣτις εἶναι ἡ μεταξὺ δύο σημείων συντομωτάτη· ἀλλ' ὁ κανὼν αὐτὸς καλεῖται ὀρθὸς (right) ὡς δηλῶν τὴν πρὸς τὸ τέλος συντομωτάτην ὁδόν »¹.

Ἡ ἠθικὴ αὕτη διδασκαλία εἶναι προφανῶς κοινωνικὴ καὶ εὐδαιμονικὴ, στηρίζεται δὲ καὶ ὄντολογικῶς ὡδέ πως· ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κλίσις εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ τὴν εὐποιῖαν μαρτυρεῖ ὅτι ὁ θεὸς ἀπαιτεῖ παρ' ἡμῶν τὴν προαγωγὴν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ· ἡ δὲ ἀμοιβὴ καὶ ἡ τιμωρία ἐν τε τῇ παρούσῃ καὶ τῇ μελλούσῃ ζωῇ εἶναι ἀναγκαῖα μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ὑπερτάτου ἐκείνου σκοποῦ, τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ θεός, ὁ δημιουργὸς τῶν νόμων τῆς φύσεως, εἶναι καὶ ὁ τιμωρὸς τῆς παραβάσεως αὐτῶν².

3. CLARKE

1. Βίος καὶ ἔργον.—Ὁ Σαμουήλ Κλάρκιος (Sam Clarke) (1675—1729) μαθητὴς, τοῦ Λωκίου καὶ θαυμαστής τοῦ Νεύτωνος, ἐσπούδασε τὸ κατ' ἀρχὰς μαθηματικὴν καὶ φιλοσοφίαν, ὕστερον δὲ ἀφωσίωσεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θεολογίαν καὶ ἐποιήσατο διαλέξεις πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς συγγραφῆς τοῦ Boyle τῆς περὶ τῶν τελικῶν αἰτίων, δι' ὧν κατεπολεμεῖτο ὁ ὕλισμος καὶ ἡ ἀθεΐα³. Ἀπὸ τοῦ 1707 μέχρι τοῦ θανάτου ἦτο ἐφημέριος (ἀπὸ τοῦ 1709 αὐλικὸς ἐφημέριος) ἐν Λονδίῳ. Οὐχ ἤττον δ' ὑπερήσπισε τὴν εἰς τὴν ἀθανασία καὶ τὴν ἀϋλότητα τῆς ψυχῆς

1. Πρβλ. Thilly—Γρατσιαίου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἠθικὴν, σ. 160 ἐξ.

2. F. Spaulding, R. Cumberland als Begründer der engl. Ethik, 1894.—Sharp, The ethical system of R. Cumberland and its place in the history of British ethics, 1912.

3. Ἐκ τῶν διαλέξεων τούτων προῆλθε τὸ κύριον σύγγραμμα περὶ ὑπάρξεως καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ θεοῦ. (« A demonstration of the being and attributes of God » 1705. Μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν τῷ 1756).

πίστιν κατὰ τοῦ Ἑρρίκου Dodwell¹, ἔτι δὲ τὴν ἠθικὴν ἐλευθερίαν κατὰ τοῦ A. Collins² καὶ τὴν περὶ θεοῦ χριστιανικὴν διδασκαλίαν κατὰ τοῦ Ὁββεσίου καὶ τοῦ Σπινόζα³. Καὶ πρὸς τὸν Λεϊβνίτιον περιῆλθεν εἰς ἐπιστημονικὴν διαμάχην ὑπερμαχῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ Νεύτωνος καὶ τῆς περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως θεωρίας⁴.

2. Ὁ ἠθικὸς νόμος.—Ἀποκρούων ὁ φιλόσοφος ἐντόμως τὴν ἐπὶ τοῦ συναίσθηματος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης ψυχολογικὴν θεμελίωσιν τῆς ἠθικῆς ἀνακηρύττει γνώμονα τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας τοὺς αἰδίου νόμους τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀληθείας, οὓς ὁ θεὸς ἐν τῇ διακυβερνήσει τοῦ κόσμου τηρεῖ καὶ σέβεται. Οἱ νόμοι οὗτοι εἶναι οἷον εἰ ἐνσεσαρκωμένοι καὶ καταφαίνονται ὡς φύσις καὶ ιδιότητες τῶν πραγμάτων, ὡς αἰώνια καὶ ἀναγκαῖα διαφοραὶ καὶ ἀναφοραὶ (σχέσεις) αὐτῶν πρὸς ἄλληλα. Ὁ Κλάρκιος δηλαδὴ ἀντιμαχόμενος πρὸς τὴν ὀνοματοκρατικὴν καὶ ὑποκειμενικὴν ἀποψιν τοῦ Ὁββεσίου καὶ τοῦ Λωκίου πειρᾶται νὰ προβάλλῃ ἀντικειμενικὴν ἀρχὴν τῆς ἠθικότητος καὶ ἀποφήνῃ τοὺς νόμους αὐτῆς ὡς παραγγέλματα ἐπιτακτικὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τουτέστι νὰ τάξῃ ἐνώπιον τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως τοὺς νόμους τῶν πραγμάτων ὡς δύναμιν ὑποχρεωτικὴν.

Ὁ ἠθικὸς νόμος εἶναι δεδομένος μετὰ τῆς ὑπὸ τοῦ θεοῦ δημιουργηθείσης φύσεως τῶν πραγμάτων οἷον εἰ ἀνεξάρτητος καὶ

1. A discourse concerning the unchangeable obligations of natural religion and the truth and certainty of the christian relation », 1706.

2. Remarks upon a book entitled a philosophical inquiry concerning human liberty, 1717.

3. A demonstrat, of the being and attributes of God; more particularly in answer to Mr Hobbes, Spinoza and their followers...1703. Μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν, τῷ 1705).

4. « A collection of papers, which passed between the late learned Mr Leibniz and Dr Klarke in the years 1715 and 1716 relating to the principles of natural philosophy and religion by Sam. Clarke», 1717. Τὸ ἔργον τοῦτο μετεφράσθη εἰς τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν γερμανικὴν τῷ 1720. Πάντα δὲ τὰ ἔργα τοῦ Clarke ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ B. Hoadly ἐν 4 τόμοις τῷ 1738—1742 ἐν Λονδίῳ.

αὐτοῦ τοῦ θεοῦ¹. Ἠθικότης εἶναι ἡ συναρμογή καὶ συμφωνία τῶν πράξεων ἡμῶν πρὸς τὰς ἀπαξ καὶ διὰ παντὸς καθορισθείσας σχέσεις τῶν ὄντων, ἧτις συμφωνία εἶναι ἀμέσως (κατ' ἐνόρασιν) καταφανής. Ὡς αἱ μαθηματικαὶ οὕτω καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀλήθειαι ἀνήκουσιν εἰς τὰς αἰωνίας ἀναφοράς, ἅς καὶ ὁ ἀνθρώπινος καὶ ὁ θεῖος λόγος κατανοεῖ ἀμέσως. Καὶ καθάπερ οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὴν συγκατάθεσιν αὐτοῦ εἰς τὴν ὀρθὴν μαθηματικὴν ἀπόδειξιν, οὕτως οὐδεὶς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἑαυτοῦ συγκατάθεσιν εἰς ἠθικὰς κρίσεις· «καθ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι ἔχουσι συνείδησιν τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, κατὰ τοσοῦτον ὀφείλουσι συνωδὰ πρὸς ταύτην νὰ πράττωσιν».

Ὁ ἐνεργῶν παρὰ τὰς αἰδίους ἐκείνας σχέσεις καὶ τὴν ἄρμονίαν τῶν ὄντων οὐδὲν ἄλλο πράττει ἢ ἐπιχειρεῖ νὰ διαταράξῃ τὴν τάξιν τοῦ κόσμου καὶ ἐναντιοῦται πρὸς τὸν ἴδιον αὐτοῦ νοῦν. Βεβαίως ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ ἐλευθερία νὰ πράττῃ παρὰ τὴν τῶν ὄντων ἀλληλουχίαν, ἀλλ' αἱ τοιαῦται πράξεις εἶναι ἠθικῶς πλημμελεῖς, ὡς εἶναι λογικῶς σφαλεραὶ ἢ ἀντίφασις καὶ ἡ πλάνη. Ὁ θέλων λοιπὸν νὰ ἐνεργῇ ὀρθῶς ὀφείλει νὰ συμφωνῇ πρὸς τὴν αἰδίον καὶ ἀναλλοίωτον φύσιν τῶν πραγμάτων, καθάπερ ὁ βουλόμενος νὰ διαγράψῃ ὀρθὸν τρίγωνον ὀφείλει νὰ ποιήσῃ τοιοῦτο σχῆμα, οὗ αἱ τρεῖς γωνίαι νὰ ἰσῶνται πρὸς δύο ὀρθάς. Ὁ δὲ ἠθικὸς κανὼν, ὃν καὶ ἡ συνείδησις καὶ ἡ φρόνησις ὑπαγορεύουσιν, εἶναι ἀνεξάρτητος τοῦ προστάγματος τοῦ θεοῦ καὶ παντὸς φόβου καὶ ἐλπίδος εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν², πλὴν ὅτι ταῦτα ἔνεκα τῆς ἀσθενείας τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως δὲν εἶναι περιττὰ ἀλλὰ χρήσιμα καὶ ἀναγκαῖα ἐπικουρήματα. Καὶ δὲν τηρεῖται μὲν ὁ ἠθικὸς κανὼν παρὰ πάντων, ἀλλ' ὅμως ὑπὸ πάντων κοινῇ ἀναγνωρίζεται, διότι

1. «Αὐτὸς ὁ θεὸς ἀναγκαίως συναρμόζει τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν πρὸς τοὺς ἠθικοὺς νόμους καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ ὀφείλει νὰ συνάδῃ πρὸς τὸ αἰώνιον δίκαιον».

2. Ὁ Κλάρκιος ὑπερμαχεῖ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς παρατηρῶν ὅτι ταύτην ἀπαιτεῖ ἢ ἐν τῷ παρόντι βίῳ ἐλλιπῆς ἀπονομὴ τῆς ἀμοιβῆς καὶ τῆς τιμωρίας τῶν ἀνθρώπων.

καὶ αὐτὸς ὁ κακὸς εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπαινῇ τὴν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἀπαντῶσαν ἀρετὴν.

Κ α θ ἤ κ ο ν τ α.—Σπουδαιότατα καθήκοντα εἶναι τὰ κοινω-
νικά, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἀγάπη, ἅτινα ὀφείλομεν νὰ ἀσκῶμεν καὶ
πρὸς τὰ ζῶα καὶ αὐτὰ τὰ φυτά. Ἡ ἀρετὴ ἀσκεῖται μὲν χάριν
ἑαυτῆς ἄνευ τινὸς ὑπολογισμοῦ, ἄγει δ' εὐθὺ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν,
εἰς τὸ ἀκρότατον ἀγαθόν· διότι ἐν τῇ θείᾳ οὐσίᾳ κεῖται ἡ ἀμοιβὴ
τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ τιμωρία τοῦ κακοῦ. Ὅθεν φανερόν ὅτι ὁ Κλάρ-
κιος πειρᾶται νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ ἀντικειμενικῆς βάσεως,
ἐπὶ τῆς συμφωνίας τῶν πράξεων πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν προορι-
σμὸν τῶν πραγμάτων, εἰς ἣν σπουδὴν ἠκολούθησε καὶ ὁ Wol-
lanston¹.

4. WOLLANSTON

1. Ἡ θ ι κ ὁ τ η ς κ αὶ ἀ λ ῆ θ ε ι α.—Ὁ Γουλιέλμος Wol-
lanston (1659—1724) ἐξετάζων ἐν τῷ κυρίῳ ἔργῳ, ὅπερ ἐπι-
γράφεται « Διάγραμμα τῆς φυσικῆς θρησκείας »², πλὴν ἄλλων,
τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀληθοῦς, δεικνύει ὅτι ὕψιστος τῶν ἀνθρώπων σκο-
πὸς καὶ προορισμὸς εἶναι οὐ μόνον ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ
καὶ ἡ ἐν λόγοις καὶ ἔργοις ἔκφρασις αὐτῆς. Πᾶσα, λέγει, ἐνέργεια
ἐνέχει κρίσιν τινὰ εἴτε ἀληθῆ εἴτε ψευδῆ καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι
ἀγαθὴ ἢ κακὴ· ἠθικὴ μὲν εἶναι ἡ ἐνέργεια, ἐὰν ἐκφέρῃ ἀληθῆ
κρίσιν, ἀνήθικος δ' ἐὰν ἐκφέρῃ ψευδῆ³. Καὶ ἐπειδὴ ἀληθῆς κρίσις

1. R. Z i m m e r m a n n, Clarces Leben und Lehre, 1870.—G.
v o n L e r o y, Die philos. Probleme in dem Briefwechsel zwischen
Leibniz und Clarke, 1893.

2. The religion of nature delineated, 1722· 8η ἐκδ. 1789.—Τὸ ἔργον
τοῦτο, μὴ προοριζόμενον εἰς ἐκδοσιν, ἐπέισθη ὁ συγγραφεὺς νὰ δημοσιεύσῃ
καὶ δὴ καὶ πρὶν συμπληρωθῆ. Πολλὰ δὲ ἄλλα συγγράμματα αὐτοῦ ἔκαυσεν
αὐτὸς οὗτος πρὸ τοῦ θανάτου.

3. Πᾶσα πράξις εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, ἀποδοχὴ ἢ ἀρνησις ἀληθείας τινός·
εἶναι κατὰ τοσοῦτον ἀληθῆς (ὀρθῆ) ἢ ψευδῆς (σφαλερά), καθ' ὅσον ἐκφέρει
ἀληθῆ ἢ ψευδῆ κρίσιν. Πρᾶξις ἢ παράλειψις, συμφωνοῦσα πρὸς κρίσιν ἀληθῆ,
εἶναι ἠθικῶς ἀ γ α θ ῆ· τὸναντίον δέ, διαφωνοῦσα πρὸς τοιαύτην κρίσιν,

εἶναι ἢ δηλοῦσα τὴν τῶν ὄντων φύσιν, ἔπεται ὅτι ἠθικῶς ἀγαθὴ (ὀρθὴ) πράξις εἶναι ἢ συμφωνοῦσα πρὸς τὴν φύσιν (τὸν προορισμὸν) τῶν πραγμάτων, ἐκ τοῦ ἐναντίου δὲ κακὴ (σφαλερὰ) ἢ ἀντικειμένη πρὸς αὐτήν. Ὁ τὰ ζῶα, ὡς ἐν παραδείγματι, βασανίζων ἐκφέρει διὰ τῆς πράξεως ταύτης τὴν κρίσιν ὅτι τὰ ζῶα εἶναι ἀναίσθητα, ὅπερ δὴ εἶναι σφαλερὸν καὶ ἀντίθετον πρὸς τὰ πράγματα. Ὡσαύτως καὶ ὁ φονεὺς ἐξαγγέλλει διὰ τῆς πράξεως τὴν ψευδῆ πρότασιν ὅτι δύναται τις νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἀφαιρεθεῖσαν ζωὴν. Ὁ βασανισμὸς ἄρα τοῦ ζώου καὶ ὁ φόνος εἶναι πράξεις κακαί, ἐκφέρουσαι κρίσεις ψευδεῖς καὶ ἀντικειμένας πρὸς τὴν φύσιν. Ἄλλ' ὁ ποιῶν παρὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων τὴν δοθεῖσαν παρὰ τοῦ θεοῦ εἶναι ἀσεβὴς καὶ ἐνεργεῖ ὡσεὶ ἦτο ἰσχυρότερος τοῦ Δημιουργοῦ. Οὕτως ἢ ἀγαθότης (ἠθικότης) συμπίπτει πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Εὐδαιμονία.—Ἡ πραγμάτωσις τῆς ἀληθείας συμπίπτει πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν· ἀμφότερα εἶναι τόσον συναφῆ, ὥστε οὐδέτερον νοεῖται ἄνευ τοῦ ἑτέρου. Εὐδαιμονία δ' εἶναι τὸ σύνολον καθαρῶν καὶ γνησίων τέρψεων· τέρψις ἐξαγοραζομένη ἀντὶ μείζονος λύπης δὲν εἶναι εὐδαιμονία. Τὴν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν παρέχουσι τῷ ἀνθρώπῳ αἱ πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ ὁμόλογοι τέρψεις, ἤτοι αἱ τέρψεις αἱ ἔλλογοι. Ἡ δ' ἐπιδίωξις τῆς εὐδαιμονίας εἶναι οὐ μόνον δικαίωμα ἀλλὰ καὶ καθῆκον, διότι ἢ ὀλιγωρία αὐτῆς θὰ ἐξέφραζε τὴν σφαλερὰν κρίσιν ὅτι ἢ εὐδαιμονία δὲν εἶναι εὐδαιμονία¹.

Κατὰ ταῦτα καὶ ὁ Wollanston καὶ ὁ Clarke παραγγέλλουσι τὸ παράγγελμα « πρᾶττε οὕτως ὡς ἢ τῶν πραγμάτων φύσις ὑπαγορεύει », καθ' ὃ καὶ ἀπαιτοῦσιν, ὡς εἰκός, ἀκριβῆ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γνῶσιν². Ἀπαιτοῦσι λοιπὸν κανόνα τῆς ἠθικότητος ὑπέρ-

εἶναι ἠθικῶς κακὴ. Ἐὰν δέ τι, εἴτε πραττόμενον εἴτε παραλειπόμενον, μὴ ἀναιρῆ ἀληθῆ κρίσιν, εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορον.

1. Ὁ Wollanston πειρᾶται νὰ διαγράψῃ σύστημα καθηκόντων διακρίνων αὐτὰ ὡς ἀναφερόμενα εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ἐν τέλει δὲ τοῦ ἔργου αὐτοῦ παρέχει παραγγέλματα χρήσιμα εἰς τὴν ζωὴν.

2. Περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν προσγίγνεται ἢ τῶν πραγμάτων γνῶσις, ὁ

τερον τῆς προσωπικῆς αὐθαιρεσίας, γνώμονα ἀντικειμενικόν, ὅστις οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὴν εὐαρέστησιν (τὸ συναίσθημα)¹.

Παραπλησίως τούτοις ἐθεράπευσε τὴν ἠθικὴν καὶ ὁ θεολόγος Ἰω. Balguy (1686 — 1748) ἰδίᾳ ἐν τῷ ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ « Αἱ βάσεις τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν »². Ἐν τούτῳ δεικνύει ὅτι πρέπει νὰ πράττωμεν κατὰ τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ νὰ προσφερώμεθα ἐκάστῳ κατὰ τὸ προσήκον· ἐὰν μεταχειριζώμεθα τοὺς ἀνθρώπους ὡς ζῶα καὶ τὰ ζῶα ὡς λίθους, ἐνεργοῦμεν παρὰ τὴν φύσιν καὶ παρὰ τὸν λόγον. Διαστέλλων δὲ τὰ φυσικὰ ἀπὸ τῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν ἀποφαίνεται ὅτι ἐκεῖνα μὲν εἶναι ἀγαθὰ διότι ἀποπληροῦσι τὰς χρεῖας, ταῦτα δὲ διότι αἱ πληρούμεναι χρεῖαι εἶναι ἀγαθαί. Ἐπὶ τούτοις ἐξαίρων τὴν ἀξίαν τοῦ νοῦ παρατηρεῖ ὅτι δὲν ὑπακούομεν εἰς τὸν λόγον χάριν τοῦ πλησίον, ἵνα ὑπηρετῶμεν αὐτῷ, ἀλλ' ὑπηρετοῦμεν αὐτῷ, διότι τοῦτο ἐπιτάσσει ὁ λόγος³.

Κατὰ διάφορον τούτων τρόπον θεμελιοῖ τὴν ἠθικὴν ἐπὶ τοῦ συναισθήματος, ἐπὶ εὐγενῶν καὶ καλολογικῶν κλίσεων καὶ διαθέσεων τῆς ψυχῆς, ὁ λόρδος Σαφτισβουρῆς.

5. SHAFTESBURY (ΣΑΦΤΙΣΒΟΥΡΗΣ)

1. Βίος καὶ ἔργον.—Ὁ Ἀντώνιος Ashley Cooper Shaftesbury (Σαφτισβουρῆς) ἐγεννήθη ἐν Λονδίῳ, τῷ 1671, ἕγγονος τοῦ ἐπιφανοῦς ὁμωνύμου πολιτικοῦ, τοῦ φίλου καὶ προ-

Wollanston ἀμφιρρέπει πως· διότι ὁμολογεῖ μὲν τὴν βεβαιότητα τῆς κατὰ λόγον γνώσεως καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ γνώσις αὕτη ἀρχεται ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως, ἰσχυρίζεται δέ, ὡς ἐμπειρικός, ὅτι ὁ νοῦς γινώσκει τὰ σώματα σαφέστερον παρὰ ἑαυτὸν (μόνον ὁ θεὸς γινώσκει πράγματι ἑαυτόν).

1. J. M. Drechler, *Über Wollanston Moralphilosophie*, 1801.
—C. Thompson, *The ethics of Wollanston*, 1922.

2. Τοῦ κυρίου τούτου ἔργου, ὅπερ συνεγράφη πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ Clarke κατὰ Hutcheson, προηγήθησαν τρεῖς συγγραφαὶ φέρουσαι τὸ ὄνομα τοῦ Σιλβίου. Καὶ ἄλλα δ' ἐξέδωκε πολλὰ ὁ ἀνὴρ βιβλία ἐπιστημονικά, ἐπιστολάς καὶ λόγους καὶ κηρύγματα.

3. Hugh David Jones, *An Essay of John Balguy*, 1907.

στάτου τοῦ Λωκκίου, ὃν καὶ ἔσχε διδάσκαλον. Παῖς ὢν ἐξέμαθε καὶ ὡς μητρικὴν γλῶσσαν ἐλάλει τὴν τε ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν· τὰ λεπτὰ αὐτοῦ συναισθήματα καὶ τὴν καλλιτεχνικὴν διάθεσιν μορφώσας κατὰ τὰ πρότυπα τῆς ἐνδόξου ἀρχαιότητος ἀνεκάλεσεν εἰς τὴν μνήμην τῶν συγχρόνων τὸ ἑλληνικὸν ἰδεῶδες τῆς περιφήμου καλοκαγαθίας. Μετὰ τὴν σχολικὴν φοίτησιν καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν τριετῆ εἰς πολλὰς χώρας ἀποδημίαν¹ ἀφωσιώθη εἰς μελέτας ἐπιστημονικὰς καὶ φιλοσοφικὰς. Ἐν ἡλικίᾳ 24 ἐτῶν ἐξελέχθη μέλος τῆς βουλῆς τῶν κοινοτήτων καὶ ἔδρασε ζωηρῶς· διαλυθείσης δὲ τῆς βουλῆς τῷ 1698 ἀπῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν Ἀλλοδαπὴν χάριν τῆς ὑγείας. Ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἀποδημίας ἐξέδωκεν ὁ Toland ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ φίλου τὴν πραγματείαν αὐτοῦ τὴν « περὶ ἀρετῆς καὶ ἀξίας »².

Ὁ Σαφτισβουρῆς σφόδρα ἐδυσφόρησεν ἐπὶ τούτῳ καὶ ἀγοράσας συνήθροισε πάντα τὰ ἀντίτυπα τῆς πραγματείας, ἣν ὕστερον (τῷ 1711) ἐξέδωκεν ὁμοῦ μετ' ἄλλων μελετημάτων. Ὀλίγον μετὰ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπάνοδον ἀπώλεσε τὸν πατέρα καὶ ἔλαβε θέσιν ἐν τῷ ἄνω Βουλῆ· ἀλλὰ προτιμῶν τὴν ἡσυχίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν ἀπεχώρησε τῆς πολιτικῆς καὶ ἔζη χάριν τῆς ἐπιστήμης. Ταύτην τελεσφόρως ἐθεράπευε παρὰ τὸ ἐπισφαλές τῆς ὑγείας, ἥς χάριν ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἠπιώτερον κλίμα, καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Νεάπολιν τῆς Ἰταλίας, ἐνθα καὶ ἐτελεύτησε τῷ 1713, ἐν ἡλικίᾳ 62 ἐτῶν.

Δύο ἔτη πρὸ τοῦ θανάτου ἐξέδωκε πάσας αὐτοῦ τὰς φιλοσοφικὰς πραγματείας ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν « Χαρακτῆρες » (Χαρακτηρισμοί)³, οὗ ἔργου ἐγένοντο πολλαὶ ἐκδόσεις καὶ μεταφρά-

1. Καταλιπὼν τὸ σχολεῖον τῷ 1686 ἐπεχείρησε, συναινοῦντος τοῦ πατρός, ἀποδημίαν εἰς Ὀλλανδίαν, Γαλλίαν, Ἰταλίαν καὶ Γερμανίαν.

2. « An inquiry concerning virtue and merit », 1699. Τῆς πραγματείας ταύτης κατεῖχον οἱ φίλοι, ἐν οἷς καὶ ὁ Toland, ἀντίγραφα.

3. Characteristics of men, manners, opinions, times, 3 τόμ., 1711. Ἐνταῦθα περιέχονται ἀξιαὶ λόγου μελέται, ἐν αἷς προέχουσιν αἱ πραγματεῖαι « Περὶ ἐνθουσιασμοῦ » (A letter concerning enthusiam), 1708, « Περὶ ἐλευθερίας, ἀστείότητος καὶ εὐτραπελίας » (An essay of freedom, of wit and humour), 1709, « Οἱ ἠθικολόγοι » (The moralists), 1709, « Μονόλο-

σεις εἰς πάσας που τὰς πεπολιτισμένας γλώσσας. Μετὰ θάνατον δ' ἐξεδόθησαν τὰ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ « Ἐπιστολαὶ πρὸς νέον τοῦ πανεπιστημίου »¹. Πάντα ταῦτα, ἅπερ ἀνακαινίζουσι τὴν μορφήν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων καὶ τὴν δραματικὴν ζωηρότητα αὐτῶν, διακρίνει ἀστείότης καὶ σαφήνεια γλώσσης, ρητορικὴ χάρις καὶ ποιητικὴ ἔξαρσις. Τὰ συγγράμματα, ὡς καὶ ὁ βίος τοῦ ἀνδρός, μαρτυροῦσιν εὐγενὲς καὶ ὑπέροχον ἦθος, λεπτότατον συναίσθημα καὶ σπανίαν φιλοκαλίαν.

2. Ὀντολογικαὶ θεωρίαι.—Ὁ Σαφτισβουρῆς συμπεραίνει ἐκ τῆς τάξεως τοῦ σύμπαντος, ἐκ τοῦ κάλλους καὶ τῆς ἀρμονίας τοῦ κόσμου, μίαν καθολικὴν τῶν πάντων ἀρχὴν² νοητικὴν, ἣτις εἶναι παραίτιος τῆς μορφῆς, τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως³ καὶ ἐκκαλύπτεται ἐν τῷ θαυμασίῳ ἐνάστρω οὐρανῷ καὶ ἐν τοῖς ἐπιγείοις, τοῖς τύποις τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζώων. Ὁ νοῦς δεσπόζει τῆς ὅλης φύσεως καὶ ἄρχει τῶν ὄντων, εἶναι παρὼν ἐν πᾶσι καὶ ζωογονεῖ πάντα κατ' αἰδιόους νόμους. Αὕτη δὴ ἡ ἐπὶ πάντα ἐκτεινομένη ψυχὴ εἶναι ἀμέσως παροῦσα καὶ εἰς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν. Ὡς ἡμεῖς εἴμεθα ἐν ὅλον διὰ τῆς οἰκείας συνειδή-

γος » (Soliloquy), 1710, ὡς καὶ ἡ ἤδη μνημονευθεῖσα πραγματεία « περὶ ἀρετῆς καὶ ἀξίας ». Ῥητέον ὅτι μέρος τῶν χαρακτήρων (τὴν περὶ ἀρετῆς καὶ ἀξίας πραγματείαν) μετέφρασεν εἰς τὴν γαλλικὴν ὁ Diderot· τὸ αὐτὸ μετεφράσθη εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ τοῦ Zimmermann, τῷ 1905 (παλαιότερα μετάφρασις ἐγένετο τῷ 1738 καὶ ὕστερον τῷ 1777). Τοὺς δὲ « ἠθικολόγους » μετέφρασεν ὁ K. Wolff, τῷ 1910.

1. « Several letters to a young man at the University », 1716. « Ἡ ζωὴ, ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ καὶ φιλοσοφικὸν σύνταγμα τοῦ Shaftesbury » (The life, unpublished letters and philosophical Regiment of Shaftesbury) ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ B. Rand, ἐν Λονδίῳ, τῷ 1900.

2. Ἐὰν ὑπῆρχον δύο ἢ πλείονες ἀρχαί, ἢ θὰ συνεφώνουν ἢ θὰ διεφώνουν πρὸς ἀλλήλας. Ἐὰν μὲν διεφώνουν, θὰ ὑπῆρχε σύγχυσις πάντων μέχρι τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ἐτέρας αὐτῶν· ἐὰν δὲ συνεφώνουν, θὰ ὑπῆρχε τρίτη ὑπερτέρα αἰτία τῆς ὁμοιοῦσας καὶ ἡ αἰτία αὕτη θὰ ἦτο ἡ ὑπερτάτη ἀρχή.

3. Ὁ νοῦς μόνον εἶναι ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ τῆς τάξεως· ἄνευ αὐτοῦ θὰ ἦσαν πάντα χάος καὶ ἀμορφία.

σεως, οὕτω καὶ ἡ φύσις εἶναι ἐν ὅλον, μία ἐνότης, διότι εἶναι συνειδησις¹.

Τοιουτοτρόπως ὁ λόρδος οὗτος ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς παραδεχομένους τὴν παθητικότητα τοῦ κόσμου (Νεύτωνα, Clarke) διδάσκει ὅτι ἐντὸς τοῦ κόσμου ὑπάρχει ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια ὡς ψυχὴ, ζωὴ καὶ κίνησις, ὅτι ἄρα κρατεῖ ἐν αὐτῷ ἐνδόμυχος νοῦς, ὁ θεός². Ὁ θεὸς συμπίπτει (καθὰ ἐδίδαξεν ἤδη ἡ ἀρχαία φιλοσοφία) μετὰ τοῦ ἀπολύτου ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ³. εἶναι ἡ αἰωνία ἀξία καὶ τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὸ διαρκὲς ὑποκείμενον τῆς ἀγάπης ἡμῶν, ὅπερ ἐνισχύει τὰς ἠθικὰς πεποιθήσεις καὶ κρατύνει ἐν ἡμῖν τὸ φυσικὸν συναίσθημα τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου⁴. Ὅθεν ἡ ἐννοια τοῦ θεοῦ ἐπιρρωννύει τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀδιατάρακτον τοῦ κόσμου τάξιν τὴν μὴ ἐπιτρέπουσαν τὸ κακὸν καὶ ἐπιβλαβές.

Ἡ ἐν τῷ κόσμῳ παρατηρουμένη τάξις καὶ ἀρμονία, ἡ σκοπιμότης καὶ τὸ κάλλος ἐπιτρέπουσι νὰ συμπεράνωμεν ὅτι τὰ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἀπαντῶντα τυχὸν κακὰ ὑπηρετοῦσιν εἰς τὸ ἀγαθὸν ὑπερτέρου συστήματος καὶ ὅτι αἱ προσπίπτουσαι ἀτέλειαι συντείνουσιν εἰς τὴν τελειότητα τοῦ ὅλου. Κατὰ ταῦτα αἱ δυσαρμοστίαι εἶναι μόνον ἀφευκτος ὅρος τῶν ἀρμονιῶν, αἱ δ' ἐλλείψεις καὶ ἀντιθέσεις τῶν ἐπὶ μέρους⁵ καταδύονται καὶ ἀφανίζονται εἰς τὸν μέγαν ὠκεανὸν τῆς καθολικῆς τελειότητος⁶.

1. Εἰς τὸ καθολικὸν σῶμα τοῦ κόσμου ὀφείλομεν νὰ ἀπονεύωμεν καθολικὸν νοῦν, εἰς τὴν ὅλην φύσιν παγκόσμιον ψυχὴν.

2. Ἡ θεωρία αὕτη ὑπομιμνήσκει τὸν Ἐκκαρτον καὶ τὸν Βροῦνον καὶ τοὺς νεωτέρους πλατωνικούς. Ἀλλὰ δὲν λείπουσι παρὰ τῷ Ἀγγλῷ φιλοσόφῳ χωρία, ἐν οἷς διαστέλλονται ἡ τοῦ κόσμου ψυχὴ καὶ ὁ θεός· ἡ φύσις καὶ ἡ δύναμις αὐτῆς τιμᾶται μόνον ὡς ὁ ἐντολοδόχος δημιουργός, ὁ δὲ θεὸς ὡς ὁ ἐντολοδόχος, ὁ τὴν ἐξουσίαν παρέχων δημιουργός. Μὴ εἰσερχόμενος ὁμοίως εἰς τὰ ἀπόρητα βάθη τῆς θεότητος δὲν ἐξετάζει τὴν σχέσιν θεοῦ καὶ ψυχῆς τοῦ κόσμου.

3. Ὁ θεὸς ἀνυμνεῖται κατὰ τρόπον πλατωνικὸν ὡς τὸ ἀρχέγονον καλόν.

4. Πρὸς τὸν θεὸν τείνομεν καὶ φερόμεθα ὡς πρὸς φυσικὸν κέντρον τῆς ζωῆς ἡμῶν.

5. Αἱ ἀτέλειαι καὶ τὰ κακὰ ὑπάρχουσι μόνον εἰς τὴν στενὴν ἡμῶν παρατηρητικότητα· ὁ πεπερασμένος νοῦς βλέπει ἐλλείμματα. Ἐὰν δ' ὁμοίως ἠδυνάμεθα νὰ ἐπισκοπήσωμεν τὸ ὅλον, θὰ ἐβλέπομεν μόνον τελειότητας.

6. Τὴν ἐννοίαν τῆς « ὁλότητος », ἣν ἀναφέρομεν εἰς τὸ σύμπαν, λαμβάνο-